

telen belehalt az erős ember. Ludovikai tanárságából egy emlékem maradt, egy harcászati tankönyv, melyet Takách Béla örökre kikölcsönzött a Ludovika könyvtárából. Idén adtam tovább e dédapai emléket Matyi fiamnak, aki a családon belül egyedül igényli a harcászati ismereteket, mivel logisztikával foglalkozik egy goromba világban. Kicsim így maga végezte a cselédmunkát a négy gyerek mellett, és szerény nyugdíját pótolandó, kiadta a cselédszobát a Népligeti vurstliban akkor még vidáman működő hullámvasút pénztárosnőjének.

Ez a kapcsolat oly maradandó volt, hogy mi, unokák még az átkos ötvenes években is ingyen szállhattunk akárhány menetre a hullámvasútra, egészen addig, míg a vurstli nagyobb részét és főképp a hullámvasutat is le nem bontották és el nem szállították a sztálinvárosi sztahanovisták szórakoztatására.

Nagyapátoknak sok érdeme mellett a származása semmiképp sem vetekedhetett Kicsiével, aki valóságos Hertelendy lány volt, a zalai ágból. '38-ban sok papírt kellett beszerezni, Kicsink paliszanderfa dobozában ott volt egy belügyminisztériumi igazolás arról, hogy Nagyapátok egyik ükapja, Takách András, másokkal együtt, 1666-ban megerősített nemességével együtt Lipót királytól megkapta Alsógellér, Vár- és Nemesbogyfa falvakat. Ezek nem messze voltak Komáromtól, ahol Takách Béla Nagyapátok aztán 1885-ben megszületett, a komáromi városi jegyző fiaként. Addigra hol voltak már azok a falvak! Alsógellért, Nemesbogyát még olvasni némely térképen, de Várbogyfa? Még az emléke is eltörlődött azóta.

Ahogy a néhány megfakult fényképen: a hiúzoson, a szakállason, a szépasszonyos helyőrségi csoportképesen és a kettős ovális kis képen kívül még a gyerekkoromban egyszer-kétszer látott rózsaszín márvány sírköve is rég eltűnt az Új Köztemetőből.

KICSINK

*Nagyanyám, özv. Takách Béláné Hertelendy Mariska emlékezetére
(Nárai, 1893 – Budapest, 1967)*

Üdögél az ágya szélén. Üdögélt kell mondanom, mert amint fölrémlik előttem Kicsi nagyanyánk alakja, az a zöngés és a hosszú magánhangzókkal takarékoskodó, izes, vasmegyei beszéde is azonnal megképződik belső hallásomban. Vasmegyei, zsével, a zart meg nyílt e-kről nem is beszélve. Szóval ott üdögél, ebben az emlékképben az ágya szélén, és a két térdét, illetve inkább az alsó combját közvetlenül a térde fölött ütögetve két öklével, panaszosan tagolva mondja: – Ej, let-tem is, csak ne vó-nék!

Öregségére csont- és főfájások gyötörték, gyöngye lehetett a szíve is, és alacsony vérnyomása vagy más miatt gyakran megszedült. Nem csoda: eszmélő kisgyerekkorom idején már majdnem harminc éve özvegy volt Kicsink, megért két háborút, most már – mint mondogatta: pszt! – a második, hosszú *kommünt* élte, és nemcsak a férjét vesz-tette el korán, hanem akiben a négy gyerek közül egyedüli újabb férfit és támaszt remélhetett, húszéves korában egyetlen fiát, a kisebbik Bélát is, egy ostoba agyhártyagyulladásban.

Maradtak hát a lányok. Azokban nem volt sok köszönet. A legnagyobbik: Zsuzsa, az én anyám, az apjára ütött. De minek egy lánygyerekek ekkora termet és ekkora száj? A két másiknak, Bözsinek és Vicának meg az eszével volt a baj. Az egyiknek túl sok volt ebből – tán mert hogy gyerekkorában rossz nyelvek szerint az udvarról a *tükszart* szerette csipegetni –, a másiknak túl kevés. Egyiket se tudta rendesen, időbe *fűrő* adni. Ahogy ezt mondta: *fűrő adni*, ebben benne volt a lányos anyák minden keserősége. Csupa vesződés volt ez a három, mire egymagában nagy nehezen fölnevelte őket, meg mire eladósorba keveredtek, *má gyütt* is a második háború. Azt mi lett a *víge*, istenem? Csak gyerekek lettek, férjek sehol. – Ej, lettem is, csak ne vónék!

Ha így erősen elővette a *Weltschmerz* vagy a *misz* – mert, mondanom sem kell, egyrészt tudott németül, másrészt volt humora és öniróniája –, akkor kiment a konyhába, egy kis ócska lábosban megpörkölte magának a kávé, és az egész hatalmas, ám a háborús belövésekből csak ideiglenesen és kontár módra megszabadított lakást belengte ilyenkor a Baross utcai csemegebolt rejtelmes illata. Aztán a kávéhoz meg már a kávé közben, sőt előtte rá-rágyújtott. Olcsó volt még az ötvenes években a cigaretta, Kicsink egyfolytában cigarettázott. Beszédes kis ráncos arcának egyik legfontosabb mozdulata máig előttem van: a szája szélére ragadt dohánydarabkát két ujjával lecsípi, és utána kétszer-háromszor megnyálazza előrebígyesztett alsó ajkát: – Ez a büdös Kossuth!

Ötéves Tervet, a másik olcsó cigarettát, természetesen soha nem vett volna a szájába, mert szünet nélkül demonstrálva ellenérzését, gyűlölt mindent, ami ezzel a második kommünnel kapcsolatos. Rákosi vagy Sztalin nevét kimondani sem volt szabad, ha meghallotta, kikapcsolta a rádiót, ha ilyesmit látott kedvenc keresztrejtvényűségjében, a Füleiben, kivágta a kellemetlen szavakat. Csütörtökön megvetette magának a Füleket, és a varróollójával nekilátott. Szovjetunió, Moszkva, Lenin, ötéves terv, sztahanovisták: efféle szavak nem maradhattak benne a lapban. Így ráadásul sokkal emberpróbálóbb feladat volt a rejtvényeket megfejteni. Ha túl könnyű volt egy rejtvény, haragudott: ilyen könnyű? Ez nem *gilt*.

Olvasni sokat szeretett, főleg Jókait, amiből sok volt otthon, de kivette a kezemből, nyolc, tíz, tizenkét éves fiúcskáéból a könyvtárból hozott Verne- meg May Károly- vagy Cooper-könyveket is, és persze mesélt, mesélt, ahogy máshol megírtam: nagyapánkról. Ha egyedül maradt, az ablakba könyökölve nézegetett. Számolta a ház előtt elhaladó egyenruhásokat: katona, gyári őr, mentős, tűzoltó. Tisztfeleség volt. Mikor még kijárt az utcára, valamit akart neki mondani egy rendőr. Ő a kis dacos fejét fölemelve rászólt: – Gombolja be, fiam, a nyakán a gombot, és igazítsa meg a zubbonyát, aztán majd meghallgatom.

És persze értett a fegyverekhez, elmagyarázta a revolver meg a teljesen másféle ismétlőfegyverek működését. Jól tudott mindenfélét szerelni. – Hozd ide azt a kis *kész-ségemet* – mondta, és akkor a spájzból elő kellett neki hozni egy kis kézre álló szerszámot, ami kalapács, kisbalta, szög- és srófhúzó és harapófogó volt, mindez egyben! Kötni, horgolni is jól tudott, de nem szerette. Kártyázni igen szeretett. Tanított nekünk rómit, mesélt a különös nevű lórumról meg a férfiak tarokkjáról. A bridzsről valamiért szent borzadállyal beszélt, mintha az is szerencsejáték lenne, mint amit azok a boldog lányok a háború alatt kalandos fiatalemberektől tanultak, a *smen*.

Rossz napokon egyszer csak megszólalt: – Szaladj csak le a Zagécsibához, hogy adjon nekem két csodaport, tudod. Csak annyit mondd, a nagymamádnak a csodaporból kettőt. Olcsó volt ez is, filléres vigasz. A tisztviselőtelep egyik árnyas utcájában valahogy megmaradt egy magánpatika, vagy lehet, hogy államosított, de a régi gyógyszerésszel, akinek a nevét: Géza bácsi, így rakosgatta valaki össze játékosan. Kisgyerek-

korom egyik nyelvi csodája volt ez. Nem egyszerűen visszafelé, ami olyan közönséges, hanem vissza-előre, vissza-előre, mint a horgolás, amit fiú létemre épp ezen a Zagécsibá-elven kacagva megtanultam Kicsinktől. A por maga ügyesen hajtogatott papírtasakba volt kimérve. Ha széthúzta a két végét a fejfájásban szenvedő, és kettébe hajtotta, rögtön a szájba lehetett pöccenteni a tartalmát. Rémlik, hogy a receptben Papaverin, Codein, Amidasophenum és talán Coffein lehetett, milligrammokban. Ha a körzeti orvos írta fel, szinte semmibe sem került. Enyhén kábítószerfüggő lett volna a nagyanyánk? Na és? Nem küldött porért mindennap, mint ahogy az alkoholt is szemmel láthatóan kedvelte, de annak a fogyasztása se volt mindennapos vagy túlzó.

Vica, a legkisebb lány, aki már jó ideje nem lakott velünk, fizetésnapkor gyakran hozott az anyjának egy kis nassolnivalót. Süteményt a cukrászdából, szardíniát, ha épp lehetett kapni és egy-egy kis, két és fél decis üveg rumot is. A teát, ha nem volt beteg, Kicsink két kanál Porto Rico rummal itta. Ha beteg volt, akkor jöhetett a citrom, illetve jobbára inkább a citrompótló. Citrompótlóból, tűzkből és szaharinból (tán így volt az aprócska rózsaszín papírzacskóra írva: Saccharin) bőven maradt a spájzban a háborús időkből, és jó hasznát is vettük e valutáknak '56-ban is.

De még '56 előtt vagyunk. Ekkoriban kezdték „kitelepíteni” a jobb embereket. Talán Batlayéktól, talán Rhédeyéktől jött a hír, de lehet, hogy Szombathelyen Miklós bácsi hallotta Kiskoóséktól: hamarosan kitelepítik Budapestről, de a nagyobb vidéki városokból, mint *Szombathehrül* is, a jobb famíliákat. Rövid végzés érkezik, mindenféle eljárás nélkül, ahogy Miklós bácsi interpretálta: *ebben* a kommünben nem proliferdeket osztanak, mint '19-ben Náraiban, hanem a rendes, úri lakásokból csinálnak prolikakásokat, kiparcellázva őket szobánként. Ahelyett, hogy új lakásokat építenének, elosztják, ami van: i-gaz-sá-go-san. De hát hogy az oroszok jöttek be, és nem az amerikaiak, ezt várni is lehetett. Moszkvát megjárt emberek régóta mesélik, hogy ott ezt már a húszas években megcsinálták. Most itt is sort kerítenek rá, ha nem az oroszok, a moszkovitáik... És közben persze, egyúttal, megszabadul a rendszer a megbízhatatlan elemektől.

Megbízhatatlan elemnek '52-ben, '53-ban a „kulákokon” kívül elsősorban a jobb famíliák számítottak, azaz mindenki, aki ipszilonnal írta a nevét, vagy ha nem arra végződött, eö-nek kellett lennie benne az ő helyett, vagy legalább dupla ó, dupla s vagy ch volt benne valahol. Hertelendy Mariska özvegy Takách Béláné két jogon is alkalmas volt arra, hogy a végzést megkapja, de, a rosseb egye meg, az a fránya végzés se-hogy sem akart megjönni. Kicsink szégyenében hónapokig ki se tette a lábát a lakásból. Aztán egyszer csak jött a hír, hogy Feri öccsét, aki jobb időkben a Keleti Főcsatorna mérnöke volt, ám jelenleg az esztergomi víztorony felelősségteljes éjjeliőri állását töltötte be, valami idegen nyelvű rádió hallgatásáért Recskre utalták be vagy másfél évre. Meg volt mentve a család becsülete, és Kicsink, talán életében utoljára, ismét zsúrt adott, ahol így panaszkodott a barátneinak: – Ezek most azt találták ki, hogy várnak a kitelepítéssel, a mi famíliánkból egyelőre csak szegény Ferit internálták. De ahogy én azt a gazembert ismerem, az még ott is megcsinálja a szerencsését!

És valóban, Feri bácsi keresztapám egyszer csak vidáman megjelent, mint aki hosszú távol-keleti vadászatról érkezik, és egy kis belülről zománcozott fületlen csészét hozott ajándékba – Recskről. Mint csípőficamos, mankós ember, ő irodán vagy valami laboratóriumban dolgozott, ahol ilyen csészékben vizsgálták, kevergették vagy finomították a rézbányában előforduló kevéske aranyat. Kicsim ezután haláláig ebből a zománcoz *pikszis*ből itta a feketét, naponta többször is megemlékezve a családot ért újabb szörnyű megpróbáltatásról, és hálát adva Istennek, hogy attól is megmenekített. Csak vajon *hun a rossebbe'* dugdoshatja a Feri a Recskről kimentett sok aranyát?